

ISSN 0202—3342

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1986 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1987

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1986

VILNIUS

1987

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DES WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1986

VILNIUS

1987

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1986

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1987

BBK 63.3(2L)

Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ZEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

**L 0503020900—132 Z—87
M 854(08)—87**

© LTSR MA Istorijos institutas, 1987

TARYBŲ LIETUVOS MOKSLO DARBUOTOJAI 1940—1985 m.

ALGIMANTAS LIEKIS

Mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis kokybinė gamybos pažanga dažnai įmanoma tik sukūrus atitinkamą teoriją, numačius jos realizacijos kelius. Kelią į komunizmą TSKP numato tiesti „...nuolat besivystančio mokslo ir technikos pagrindų...“¹.

Moksliui tampant gamybos ir visuomenės pažangą lemiančia jėga, nepaprastai išauga mokslo darbuotojų vaidmuo, iškyla būtinybė tirti ir jų skaičiaus kitimą. Kol kas respublikos istoriografijoje dar beveik nėra tokių darbų. Tiesa, kai kurie mokslo darbuotojų raidos aspektai liesti Lietuvos KP, Lietuvos TSR istorijos, taip pat darbininkų klasę, socialinės struktūros raidą ir pan. nagrinėjančiuose veikaluose². Jų autorių tikslai buvo kiti, tad suprantama, kad jie ir negalėjo išsamiau ir plačiau išanalizuoti mokslo raidos dėsningumą.

Nepalyginti platesnė šio klausimo istoriografija šalyje. Nemažai čia ir metodologinio pobūdžio darbų, ir veikalų, nagrinėjančių mokslinio tyrimo įstaigų, inteligentijos (drauge ir mokslo darbuotojų) raidą, veiklos efektyvumą³.

Apie TSRS, o ypač RTFSR, mokslo darbuotojus gausiau ir statistinių duomenų. Dar 1918 m. prie Rusijos MA buvo sudaryta speciali „Mokslo ir mokslo darbuotojų raidai tirti komisija“, kurios iniciatyva 1920 m. pradėtas leisti žurnalas „Naučnij rabotnik“ (ėjo iki 1930 m.). Duomenis apie mokslo darbuotojus nuolat spausdino žurnalai „Vestnik AN SSSR“, „Naučnoje slovo“, „Front nauki i techniki“ ir kt. Buvo vykdomos mokslo darbuotojų anketinės apklausos. Kai kurių apklausų duomenys apibendrinti atskiruose darbuose⁴. Tačiau tiksliai nustatyti mokslo darbuotojų kiekio raidą sunku, nes tik 1940 m. buvo patvirtinta jų statistinės apskaitos metodika: prie mokslo darbuotojų priskirti tik tie, kurie turėjo mokslinius laipsnius ir vardus, nepriklausomai nuo jų darbo pobūdžio ir vietos, ir tie, kurie dirbo mokslo tiriamąjį darbą mokslo įstaigose ar aukštesiose mokyklose. 1962 m. patvirtinta nauja metodika. Pagal ją prie mokslo darbuotojų priskiriami ir dirbantys įmonių laboratorijose, PKB, kitose organizacijose, kurioms planuojami mokslo tiriamieji darbai⁵.

Tarptautinė mokslo darbuotojų federacija 1969 m. priimtoje „Mokslo darbuotojų teisių deklaracijoje“ pažymėjo, kad mokslo darbuotojais laiky-

1 lentelė. Mokslo darbuotojų skaičiaus dinamika TSRS ir Lietuvos TSR 1940–1984 m.

Metai	TSRS		Lietuvos TSR	
	mokslo darbuotojų		mokslo darbuotojų	
	tūkst.	metinis prieaugis %	tūkst.	metinis prieaugis %
1940	98,31		0,63	
1950	162,5		1,40	
1951	170,2	4,7	1,51	7,9
1952	179,1	5,2	1,67	10,0
1953	191,9	7,1	1,72*	3,4
1954	210,2	9,7	1,83*	6,2
1955	223,9	6,5	2,07	12,7
1956	239,9	7,1	2,20	6,2
1957	261,6	9,0	2,26	12,4
1958	284,0	8,6	2,55	10,1
1959	310,0	9,2	2,78	9,03
1960	354,2	14,2	3,32	19,5
1961	404,1	14,1	3,69	11,1
1962	524,5	29,8	5,02	35,9
1963	566,0	7,9	5,23	4,3
1964	612,0	8,1	5,90	12,9
1965	664,6	8,6	6,41	8,6
1966	712,4	7,2	6,54	2,0
1967	770,0	8,1	7,07	8,04
1968	822,9	6,9	8,20	15,6
1969	883,4	7,4	8,30	1,2
1970	927,7	4,8	8,98	8,5
1971	1002,9	8,1	9,66	7,6
1972	1056,0	5,3	10,13	5,0
1973	1108,5	5,0	10,83	6,9
1974	1169,7	5,5	11,63	7,4
1975	1223,4	4,6	12,54	7,8
1976	1253,5	2,5	12,73	1,5
1977	1279,6	2,1	13,23	3,9
1978	1306,8	2,1	13,51	2,1
1979	1340,6	2,6	13,88	2,7
1980	1373,3	2,4	14,31	3,1
1981	1411,2	2,03	14,45	1,32
1982	1431,7	1,3	14,64	0,96
1983	1440,0	0,6	14,55	-0,6
1984	1462,4	1,5	14,56	0,07
1985			14,85	2,1

Lentelė sudaryta remiantis: Lietuvos TSR liaudies ūkis 1984 metais: Statistikos metraštis. V., 1985. P. 23; Tarybų Lietuvos 20-metis: Statist. duomenų rinkinys. V., 1960. P. 284–285; АН СССР: Структура и динамика научных кадров СССР. М., 1983. С. 19; Народное образование, наука и культура в Литовской ССР: Стат. сб. Вильнюс, 1976. С. 182; Народное хозяйство СССР в 1984 г. М., 1985. С. 105.

* Duomenys tikslintini.

tini tik tie, kurie turi atitinkamą kvalifikaciją ir nuolat dirba mokslo tiriamąjį ar pedagoginį darbą aukštosiose mokyklose^o. Šiuo principu vadovaujamosi, vedant mokslo darbuotojų statistinę apskaitą ir kai kuriose užsienio šalyse.

Beje, respublikoje tik nuo 1950 m. statistiniuose metraščiuose skelbiami duomenys apie mokslo darbuotojus. Bet skelbta labai mažai rodiklių — vos 6 (žr. Lietuvos TSR CSV statistikos metraščius, pvz., „Lietuvos TSR liaudies ūkis ... metais“). Tuo tarpu, sakysime, apie darbininkus — pora dešimčių. Vertingas šaltinis tyrėjui yra respublikos statistikų 1972 ir 1976 m. parengti ir išleisti statistinių duomenų apie švietimą, mokslą, kultūrą rinkiniai⁷. Gaila, kad jų leidimas nebetęsiamas. O tokie statistiniai rinkiniai būtini, norint pagerinti mokslo organizavimą, padidinti tyrimų efektyvumą. V. Leninas į statistiką žiūrėjo kaip į vieną svarbiausių socializmo ir ekonomikos valdymo tobulinimo priemonių. „Eiliniuose Tarybų valdžios uždaviniuose“ jis rašė: „Kapitalistinėje visuomenėje statistika buvo vien tik „valdinių žmonių“ arba siaurų specialistų žinioje,— mes turime ją nešti į mases, populiarinti ją, kad darbo žmonės palaipsniui patys mokytųsi suprasti ir matyti, kaip ir kiek reikia dirbti, kaip ir kiek galima išsėtis“⁸.

Spausdintų darbų analizė rodo, kad mokslo kadrams skirta nepakankamai dėmesio: neištirtas jų vaidmuo socialistinėje visuomenėje, indėlis auklėjant komunistinės visuomenės žmogų, stiprinant materialinę techninę bazę, kultūrą, mažinant skirtumus tarp fizinio ir protinio darbo; neištirtas atskirų respublikų indėlis į šalies mokslinį potencialą ir t. t. Nepretenduojant į plačius apibendrinimus, straipsnyje mėginama parodyti Lietuvos TSR mokslo darbuotojų skaičiaus kitimą, palyginti su visos šalies mokslo darbuotojų skaičiaus kitimu, paaiškinti, kuo mokslo darbuotojai skiriasi nuo kitų inteligentijos grupių, kas juos sieja su darbininkija. Bet pirmiausiai dėl paties termino. Literatūroje neretai kaip sinonimai vartojami terminai: *mokslinė inteligentija*, *mokslinė techninė inteligentija*, *mokslo ir technikos darbuotojai*, *mokslo darbuotojai*, *mokslininkai* ir pan. Tačiau tai ne visai teisinga. *Mokslo ir technikos darbuotojais* reikėtų vadinti ne mokslo darbuotojus apskritai, o tik tuos, kurie sprendžia technikos pažangos problemas; nors esminio skirtumo tarp *mokslo darbuotojų* ir *mokslininkų* nėra, bet pastarasis terminas naudotinas, kalbant apie nusipelnčius mokslui žmones. *Mokslinės inteligentijos* terminas, matyt, vartotinas tik norint pabrėžti, kad mokslo darbuotojai yra inteligentijos grupė.

Straipsnyje *mokslo darbuotojai* — tai visų sričių mokslo tyrėjai. Jų skaičius Tarybų valdžios metais didėja: 1940 m. respublikoje buvo 633, 1985 m. — arti 15 tūkst.; TSRS mokslo darbuotojų skaičius išaugo nuo 98,3 tūkst. iki beveik 1,5 mln. (1 lentelė). Tiek šalyje, tiek respublikoje mokslo darbuotojų skaičius labai sparčiai didėjo iki 1962 m. Tais metais TSRS mokslo darbuotojų padaugėjo 29,8%, LTSR — 35,9%. Toks staigus padidėjimas buvo iš dalies susijęs su statistinės apskaitos metodikos pasikeitimu: prie mokslo darbuotojų pradėta skaičiuoti ir dirbančius projektavimo, konstravimo organizacijose, gamybiniuose padaliniuose, kuriems planuojamas mokslo tiriamasis darbas. Tačiau daugiausiai čia lėmė spartus naujų mokslinio tyrimo įstaigų kūrimas, ypač Lietuvos TSR (2 lentelė). 1941 m. sausio 16 d. LTSR LKT priėmė nutarimą dėl Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įkūrimo⁹. Tai buvo trečioji MA tarybinėse respublikose (3 lentelė). Kiek vėliau, 1941 m. vasario 10 d., įkurta Gruzijos TSR MA¹⁰.

Dar pirmaisiais Tarybų valdžios metais Lietuvoje pradėtos steigti ir šakinės mokslinio tyrimo įstaigos. Pokario metais mokslinio tyrimo įstaigų

2 lentelė. Mokslinio tyrimo įstaigų skaičiaus dinamika Lietuvos TSR

	1940	1950	1960	1965	1970	1975	1980
Iš viso mokslo įstaigų (įskaitant aukštąsias mokyklas)	20	51	75	86	86	85	×
Iš to skaičiaus:							
mokslinio tyrimo institutų, jų filialų ir skyrių,	2	17	31	35	41	42	×
tarp jų:							
LTSR MA institutų	—	13	11	11	10	10	12

Saltinis: Народное образование, наука и культура в Литовской ССР: Стат. сборник. Вильнюс, 1976. С. 127.

× — nerasta duomenų.

3 lentelė. TSRS, sąjunginių respublikų bei šakinių MA mokslo darbuotojai 1960–1984 m.

Akademių pavadinimai	Įkūrimo datos	1960				1970	
		mokslo darbuotojų				mokslo	
		iš viso	palyginti su TSRS MA, %	palyginti su visos respublikos, %	palyginti su visais TSRS, %	iš viso	palyginti su TSRS MA, %
TSRS MA*	1724	23771	100	6,7	6,7	35115	100
Ukrainos TSR MA	1919	4199	17,70	9,0	1,2	10141	28,9
Baltarusijos TSR MA	1928	1455	6,10	21,4	0,4	3115	8,9
Uzbekijos TSR MA	1943	2388	10,01	24,8	0,7	3256	9,3
Kazachijos TSR MA	1945	1697	7,14	16,4	0,5	3102	8,8
Gruzijos TSR MA	1941	2255	9,50	24,6	0,6	4157	11,83
Azerbaidžano TSR MA	1945	1823	7,70	25,2	0,5	3334	9,5
Lietuvos TSR MA	1941	569	2,40	17,14	0,2	1143	3,25
Moldavijos TSR MA	1961	—	—	—	—	688	1,96
Latvijos TSR MA	1946	859	3,60	25,6	0,2	1475	4,2
Kirgizijos TSR MA	1954	632	2,60	27,3	0,17	1137	3,2
Tadžikijos TSR MA	1951	802	3,40	37,2	0,2	966	2,7
Armėnijos TSR MA	1943	1227	5,16	28,7	0,3	2203	6,3
Turkmėnijos TSR MA	1951	592	2,50	32,2	0,16	688	1,96
Estijos TSR MA	1946	559	2,30	25,1	0,15	770	2,2
TSRS Dailės akademija	1947	91			0,02	362	
V. Lenino sąjunginė žemės ūkio akademija	1929	5103			1,4	8330	
TSRS Medicinos MA	1944	2794			0,8	4155	
TSRS Pedagogikos MA**	1946	635			0,17	1353	
RTFSR Komunalinio ūkio akademija	1931	362			0,1	421	
TSRS Statybos ir architektūros akademija***	1956	3118			0,9		

Lentelė sudaryta remiantis: Народное хозяйство СССР в 1980 г. М., 1981. С. 97; 60 лет: Юбилейный стат. ежегодник. М., 1977. С. 144; Народное образование, наука,

* Atidarymas įvyko 1725 m.

** Iki 1966 m. RTFSR Pedagogikos mokslų akademija

*** Veikė iki 1964 m.

tinklo kūrimas buvo atnaujintas. Didelę reikšmę turėjo TSKP XX suvažiavimas, įpareigojęs gerokai paspartinti mokslo ir technikos pažangą. Be jau veikusių MA institutų, be medicinos, žemės ūkio ir kai kurių kitų šakinių institutų, 1956 m. įkurti statybos ir architektūros, žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos, 1957 m.— elektrografijos, 1958 m.— sviesto ir sūrio pramonės, 1959 m.— izoliacinių ir akustinių statybinių medžiagų („Termoizoliacija“), 1961 m.— eksperimentinis metalo plovimo staklių (Vilniaus filialas), tekstilės pramonės, taip pat daugelis kitų mokslinio tyrimo institutų, jų filialų (2 lentelė).

Daugėjo mokslinio tyrimo padalinių ir aukštosiose mokyklose. 1961 m. Kauno politechnikos institute kai kurios ministerijos ir žinybos pradėjo steigti mokslinio tyrimo padalinius, o 1965 m. Vilniaus valstybiniame universitete, kiek vėliau ir kitose aukštosiose mokyklose, įsikūrė žinybinės bei probleminės laboratorijos, mokslinių tyrimų centrai. 1978 m. KPI ir Kau-

darbuotojų		1980				1984			
		mokslo darbuotojų				mokslo darbuotojų			
palyginti su visos respublikos, %	palyginti su visais TSRS, %	iš viso	palyginti su TSRS MA, %	palyginti su visos respublikos, %	palyginti su visais TSRS, %	iš viso	palyginti su TSRS MA, %	palyginti su visos respublikos, %	palyginti su visais TSRS, %
3,8	3,8	47825	100	3,5	3,5	52100	100	3,6	3,6
7,8	1,1	13369	27,9	6,8	1,0	14668	28,15	7,16	1,0
14,2	0,3	5378	11,2	14,1	0,4	5587	10,7	13,9	0,4
12,9	0,35	3878	8,1	11,0	0,28	4072	7,8	10,74	0,28
11,6	0,3	4139	8,6	11,1	0,3	4309	8,27	10,82	0,3
20,6	0,4	5617	11,7	22,3	0,4	5592	10,7	20,9	0,4
19,5	0,36	4314	9,02	19,6	0,31	4623	8,9	19,84	0,32
12,7	0,12	1727	3,6	12,1	0,12	1855	3,6	12,7	0,13
12,1	0,07	1059	2,2	12,03	0,08	1134	2,2	11,7	0,08
16,6	0,16	1733	3,6	13,7	0,12	1598	3,1	12,0	0,12
19,4	0,12	1509	3,15	18,4	0,11	1501	2,9	17,0	0,11
19,1	0,1	1324	2,77	17,4	0,1	1491	2,86	18,0	0,1
17,2	0,23	2992	6,26	15,7	0,22	3144	6,03	15,04	0,21
18,8	0,07	972	2,03	19,4	0,07	1059	2,03	19,2	0,07
16,4	0,08	1068	2,2	17,2	0,08	1107	2,12	16,3	0,075
	0,04	20044				383			0,03
	0,9				1,46	19196			1,3
	0,4	6390			0,5	7106			0,5
	0,14	1712			0,12	1604			0,11
	0,05	455			0,03	489			0,03

Народное хозяйство СССР в 1984 г. М., 1985. С. 102; Народное хозяйство СССР за культуру в СССР: Стат. сборник. М., 1977. С. 299.

no „Raudonojo Spalio“ avalynės fabrikas, Radijo gamykla bei kai kurios kitos įmonės įkūrė mokslinius-gamybinius susivienijimus¹¹.

Respublikos LUT pastangomis Vilniaus, Kauno ir kitų miestų įmonėse nuo 1957 m. steigiami moksliniai-gamybiniai sektoriai — laboratorijos, biurai, skyriai, kuriems pradėta planuoti ir mokslo tiriamasis darbas. Tai irgi paskatino įmonių ITD labiau domėtis mokslo tiriamąja veikla, jos rezultatus apibendrinti disertacijose. Per pastaruosius 3 penkmečius, pavyzdžiui, Kauno dirbtinio pluošto gamyklos specialistai apsigynė 15 mokslų kandidato ir vieną daktaro disertaciją (1982 m., inž. J. Šliažas). Nemažai disertacijų apginta „Sigmos“ gamybiniame susivienijime ir kai kuriose kitose įmonėse.

Laboratorijos, PKB, eksperimentiniai ir gamybiniai padaliniai turėjo tapti baigiamąja grandimi ciklo „fundamentalieji tyrimai — taikomieji tyrimai — įdiegimas“¹². 1961 m. respublikoje jau buvo 240 laboratorijų, 61 konstravimo organizacija, 23 bandomieji-eksperimentiniai cechai, 4 mechanizavimo ir automatizavimo padaliniai. Iki 1985 m. jų skaičius išaugo keletu kartų¹³. Tačiau reikia sutikti ir su kai kuriais autoriais, teigiančiais, kad „mokslinė“ iškaša neretai prikabinama ir tokioms įstaigoms, kuriose jokia mokslo tiriamoji veikla nevykdoma, o paprasčiausiai sprendžiami eiliniai gamybos uždaviniai¹⁴.

Ar tenkino mokslo darbuotojų skaičiaus augimo tempai šalies ir respublikos poreikius? Nėra darbų, kuriuose būtų mėginama į tai atsakyti. Sprendžiant iš naujos produkcijos kūrimo kiekybinių tempų, mokslo darbuotojų prieaugio mažėjimas turėjo neigiamos įtakos. 1966—1970 m. šalyje vidutiniškai per metus buvo sukuriama 4,3 tūkst. naujų mašinų, įrengimų, aparatų, prietaisų, automatizacijos priemonių, 1976—1980 m. — 3,7 tūkst., 1981—1984 m. — 3,4 tūkst. Tuo tarpu mokslo darbuotojų prieaugio didėjimo metais (iki 1962 m.) daugėjo ir naujos produkcijos pavyzdžių¹⁵.

Zinoma, naujos produkcijos kūrimą lemia ne tik mokslo darbuotojai, bet ir viso liaudies ūkio ekonominė būklė, poreikiai ir pan. Tačiau atsilikimas nebuvo likviduotas. Tai akcentavo ir draugas M. Gorbačiovas Politiniame pranešime TSKP XXVII suvažiavimui: „... susidarė atotrūkis tarp visuomenės poreikių ir pasiekto gamybos lygio, tarp mokios paklausos ir jos materialinio padengimo“¹⁶.

Kaip ir kitų sferų, taip ir mokslo darbuotojų skaičius priklauso ne tik nuo poreikių, bet ir nuo realių šalies ekonominių galimybių, socialinių sąlygų ir kt. Pavyzdžiui, nacionalinių pajamų, išlaidų mokslui ir mokslo darbuotojų skaičiaus metiniai prieaugiai šalyje sutapo 1980 m. (1, 4 lentelė). Tačiau respublikoje mokslo darbuotojų santykinis prieaugis buvo mažesnis. Tiesa, bendrasis prieaugis 1984 m., palyginti su 1940 m., LTSR buvo didesnis — išaugo 23,1 karto, tuo tarpu šalyje — apie 15 kartų (5 lentelė), bet tai susiję pirmiausiai su tuo, kad 1940 m. respublikoje buvo santykinai vos ne perpus mažiau mokslo darbuotojų negu šalyje. Tad nors bendrasis mokslo darbuotojų prieaugis buvo didesnis, bet santykinis jų skaičius ir toliau liko mažesnis negu vidutiniškai šalyje, skaičiuojant 10 tūkst. gyventojų: 1940 m. šalyje buvo 5 mokslo darbuotojai, respublikoje — 2,2; 1984 m. — atitinkamai 53,5 ir 41,2 (6 lentelė). Daugiausia mokslo darbuotojų 1984 m. buvo RTFSR — 70,5, skaičiuojant 10 tūkst. gyventojų, Armėnijos TSR (64),

Gruzijos TSR (51,8), Latvijos TSR (51,7), Estijos TSR (44,8) ir t. t. Lietuvos ir Tadžikijos TSR vienuoliktojo penkmečio metais mokslo darbuotojų net sumažėjo. Atrodo, kad jų sumažėjo tik dėl to, kad buvo mechaniškai prisilaikoma negamybinės sferos darbuotojų mažinimo tendencijos, nes, pavyzdžiui, Lietuvos TSR daugeliu atžvilgių neprilygo TSRS vidurkiui ir pagal liaudies ūkio „pristotinimą“ mokslo darbuotojais (7 lentelė). Santykis tarp mokslo darbuotojų ir liaudies ūkyje dirbančių specialistų su aukštuoju ir viduriniu specialiuoju išsilavinimu 1984 m. prilygo 1940 m. san-

4 lentelė. Nacionalinių pajamų ir išlaidų mokslui dinamika TSRS

	1960	1965	1970	1975	1980
Nacionalinių pajamų vidutinis metinis prieaugis, %	9,2	6,2	10,0	5,4	4,8
Vidutinis metinis išlaidų mokslui prieaugis, %	29,0	15,4	13,9	9,7	4,5
Išlaidų mokslui dalis iš nacionalinių pajamų, %	2,7	3,56	4,03	4,8	4,7

Saltiniai: Народное хозяйство СССР в 1980 г. М., 1981. С. 524; Управление научно-техническим развитием в условиях социализма. М., 1982. С. 32.

tykiui — koeficientas buvo 3 (TSRS — atitinkamai 4,4 ir 4,1). Kitaip sakant, pagal specialistų su aukštuoju ir viduriniu specialiuoju išsilavinimu skaičių respublikoje buvo per mažai mokslo darbuotojų. Per mažai pastarųjų būta ir lyginant su visais liaudies ūkio darbininkais bei tarnautojais. Tačiau respublikos liaudies ūkyje buvo daugiau specialistų su aukštuoju ir viduriniu specialiuoju išsilavinimu negu vidutiniškai TSRS: 1984 m. „pristotinimo“ koeficientas buvo 31 (TSRS — 28), 1940 m. — 11,8 (TSRS — 7,1). Žodžiu, respublikoje tik iš dalies panaudotos potencinės galimybės mokslo tiriamajai veiklai (7 lentelė), nors, rengiant specialistus su aukštuoju mokslu, tarp sąjunginių respublikų ir pirmauta (1984 m. TSRS parengtas 31 specialistas su aukštuoju mokslu, skaičiuojant 10 tūkst. gyventojų, tuo tarpu Lietuvos TSR — 33)¹⁷.

Lietuvos TSR gyventojai 1984 m. sudarė 1,3% visų TSRS gyventojų, tuo tarpu mokslo darbuotojai — apie 1% visų TSRS mokslo darbuotojų (8 lentelė). Beje, tik RTFSR (gyventojai — 51,9%, mokslo darbuotojai — 68,5%), Armėnijos TSR (gyventojai — 1,2%, mokslo darbuotojai — 1,4%) ir Latvijos TSR (gyventojai ir mokslo darbuotojai — po 0,9%) mokslo darbuotojų procentas atitinka ar viršija gyventojų lyginamąjį svorį TSRS atžvilgiu. Nors Tarybų valdžios metais daug nuveikta, ugdant mokslo darbuotojus, tačiau 1985 m. Lietuvos TSR dar nebuvo pasiekusi to lyginamojo svorio tarp TSRS mokslo darbuotojų, kurį privalėjo pasiekti pagal turimas potencines galimybes. Didelį RTFSR mokslo darbuotojų procentą TSRS atžvilgiu (8 lentelė) nulėmė Maskva, Leningradas, iš dalies ir Novosibirskas, kur sukonzentruotos pagrindinės šalies mokslo pajėgos.

Svarbu ne tik mokslo darbuotojų skaičius, bet ir jų pasiskirstymas mokslo ir liaudies ūkio šakose. Tačiau dėl oficialių statistinių duomenų trūkumo

5 lentelė. TSRS ir Lietuvos TSR gyventojų ir jų socialinių-profesinių grupių dinamika 1940—1984 m.

	1940		1950		1960		1970		1980		1984	
	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR
Gyventojų, mln.	194,08	2,92	181,6	2,57	216,3	2,75	243,9	3,13	264,5	3,42	273,8	3,54
Gyventojų prieaugis, palyginti su 1940 m.	1,0	1,0	0,93	0,88	1,1	0,94	1,26	1,1	1,4	1,2	1,4	1,21
Specialistų su aukštoju mokslu, tūkst.	709	7,2	1443	10,2	3545	37,2	6853	81,1	12073	159,5	14000	201
Specialistų prieaugis, palyginti su 1940 m.	1,0	1,0	1,6	1,4	3,9	5,2	7,54	11,3	13,3	22,1	15,4	27,9
Darbininkų ir tarnautojų, mln.	33,93	0,179	40,4	0,339	62,0	0,674	90,2	1,166	112,5	1,461	116,8	1,541
Prieaugis, palyginti su 1940 m.	1,0	1,0	1,2	1,9	1,82	3,76	2,7	6,5	3,3	8,2	3,4	8,6

Saltiniai: Научно-техническая революция и изменение структуры научных кадров СССР. М., 1973. С. 59; АН СССР: Структура и динамика научных кадров СССР. М., 1986. С. 18; Народное образование, наука и культура в Литовской ССР: Стат. сборник. Вильнюс, 1976. С. 63; Народное хозяйство СССР в 1984 г. М., 1985. С. 250, 302; Народное хозяйство СССР за 60 лет: Юбилейный стат. ежегодник. М., 1977. С. 477; СССР в цифрах в 1982 году. М., 1983. С. 174.

tokią analizę atlikti labai sunku. Pavyzdžiui, TSRS ir sąjunginių respublikų MA 1960 m. dirbo apie 12%, o kartu su šakinėmis MA — 15,37% visų TSRS mokslo darbuotojų. Lietuvos TSR MA tais metais dirbo 17,14% visų respublikos arba 0,2% visų šalies mokslo darbuotojų; 1984 m. tiek TSRS, tiek sąjunginių respublikų MA mokslo darbuotojų lyginamasis svoris tarp šalies mokslo darbuotojų sumažėjo iki 7,1%, o kartu su šakinėmis akademijomis — iki 9,2%; tuo tarpu LTSR MA mokslo darbuotojų — iki 12,7% respublikos ir iki 0,13% visos šalies atžvilgiu (3 lentelė). MA mokslo darbuotojų skaičiaus augimas buvo kur kas lėtesnis negu apskritai mokslo darbuotojų tiek šalyje, tiek respublikoje: per minėtą laikotarpį (1960—1984 m.) bendras mokslo darbuotojų skaičius išaugo 413%, respublikoje — 438% (1 lentelė), tuo tarpu TSRS MA — 219% (be šakinių MA), respublikos MA — 326% (3 lentelė). Beje, spartesnis Lietuvos TSR MA mokslo darbuotojų daugėjimas susijęs su tuo, kad 1960 m. respublikos MA dar būta santykinai mažiau darbuotojų negu TSRS bei kai kurių kitų sąjunginių respublikų MA (3 lentelė). Nors nuo 1960 m. respublikos MA mokslo darbuotojų daugėjo sparčiau, tačiau, skaičiuojant 10 tūkst. gyventojų, Lietuvos TSR MA atsiliko nuo daugelio kitų tarybinių respublikų: 1984 m. čia buvo 5 mokslo darbuotojai, tuo tarpu Gruzijos TSR MA — 11, Armėnijos TSR MA — 10, Estijos TSR MA — 7,4, Azerbaidžano TSR MA — 7,1, Latvijos TSR MA — 6,2, Baltarusijos TSR MA — 5,7, o vidutiniškai TSRS MA ir sąjunginių respublikų MA (be šakinių MA) — apie 4 mokslo darbuotojus¹⁸.

Nors mokslo darbuotojų tiek Lietuvos TSR, tiek kitų respublikų MA yra

6 lentelė. TSRS mokslo darbuotojai 1940–1984 m., skaičiuojant 10 tūkst. gyventojų

	1940	1960	1970	1980	1984
TSRS	5,0	16,4	38,0	51,9	53,5
RTFSR	6,0	20,1	48,3	67,7	70,5
Ukrainos TSR	5,0	10,8	27,3	39,2	40,4
Baltarusijos TSR	2,5	8,3	24,1	39,6	40,7
Uzbekijos TSR	2,8	11,6	20,5	22,4	21,7
Kazachijos TSR	3,0	9,5	20,5	25,2	25,4
Gruzijos TSR	10,0	21,7	42,6	49,9	51,8
Azerbaidžano TSR	6,0	18,3	32,7	35,9	35,8
Lietuvos TSR	2,2	11,85	28,4	41,8	41,2
Moldavijos TSR	0,7	6,65	15,7	22,1	23,7
Latvijos TSR	6,0	15,65	37,3	49,8	51,7
Kirgizijos TSR	2,0	10,50	19,5	22,9	23,0
Tadžikijos TSR	2,3	10,21	17,0	19,5	19,0
Armėnijos TSR	8,0	22,6	50,3	62,0	64,0
Turkmėnijos TSR	4,0	11,3	16,4	17,6	17,6
Estijos TSR	5,4	18,2	34,3	42,1	44,8

Lentelė sudaryta remiantis: Народное хозяйство СССР за 60 лет: Юбилейный стат. ежегодник. М., 1977. С. 42, 143; Народное образование, наука и культура в СССР. М., 1971. С. 19, 247; СССР в цифрах в 1979 г. М., 1980. С. 11; Народное хозяйство СССР в 1984 г. М., 1985. С. 105.

palyginti nedaug, tačiau jose nagrinėjama apie penktadalis visų mokslo tiriamųjų darbų temų; pavyzdžiui, 1985 m. Lietuvos TSR MA teko beveik 70% visų respublikoje spęstų fundamentalųjų problemų. Fundamentalieji tyrimai mokslinės techninės revoliucijos sąlygomis — tolesnės pažangos pagrindas. Lietuvos TSR MA koordinuoja gamtos ir visuomenės mokslų tiriamuosius darbus; 1985 m. kartu su kitų sąjunginių respublikų mokslo įstaigomis dalyvavo 23 stambiose sąjunginėse kompleksinėse programose, iš kurių 11 vadovavo.

Tarybų valdžios metais Lietuvos TSR aukštosiose mokyklose ženkliai išaugo mokslo pedagoginių darbuotojų skaičius: 1940 m. respublikoje jų buvo apie 500, 1985 m. — per 6,5 tūkst. ir jie sudarė apie 44% visų respublikos mokslo darbuotojų (TSRS — apie 40%)¹⁹. Tačiau aukštųjų mokyklų santykinis indėlis į fundamentalųjų problemų sprendimą mažėjo, nes jos vis dažniau imdavosi spęsti taikomojo pobūdžio problemas (respublikos aukštųjų mokyklų darbuose 1985 m. sudarė apie 81—83%). Nors spęsti tokias problemas ne mažiau svarbu, tačiau, kaip minėta, fundamentalieji tyrimai — tai ir tvirtas pamatas ateičiai.

Pirmąjį pokario dešimtmetį taikomojo pobūdžio tyrimai buvo sukongcentruoti LTSR MA. Atstačius liaudies ūkį, taikomojo pobūdžio institutus pradėta perduoti ministerijoms ir žinyboms, imtasi sparčiai steigti naujus. Ir jau 1975 m. respublikoje buvo 32 šakiniai institutai bei jų filialai su 4200 mokslo darbuotojų. Gaila, kad vėlesniuose statistiniuose leidiniuose nenurodomi „šakinio mokslo“ raidą atspindintys duomenys. Nenurodoma, kaip minėta, ir mokslo tiriamojo darbo raida gamyboje. Tad tik iš apytikrių skaičių galima spręsti, jog šakiniams institutams ir jų filialams teko apie

7 lentelė. Mokslo darbuotojai Lietuvos

	1940		1960	
	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR
I. Mokslo darbuotojų tūkst.	98,3	0,63	354,2	3,32
II. Liaudies ūkyje specialistų su aukštoju ir viduriniu specialiuoju išsilavinimu, tūkst.	2400	21,2	8784	92,2
III. Iš viso liaudies ūkyje darbininkų ir tarnautojų, tūkst.	33926	179	62032	674
I : II (%)	4,1	3,0	4,03	3,6
I : III (%)	0,3	0,35	0,6	0,5
II : III (%)	7,1	11,8	14,2	13,7

Lentelė sudaryta remiantis: Lietuvos TSR liaudies ūkis 1984 metais. V., 1985. P. 140, Народное хозяйство СССР в 1922—1982 г. М., 1982. С. 125, 339, 407; Народное хо-

8 lentelė. Sąjunginių respublikų gyventojai ir mokslo darbuotojai 1984 m.

	Gyven- tojai, %	Mokslo darbuo- tojai, %		Gyven- tojai, %	Mokslo darbuo- tojai, %
TSRS	100	100	Lietuvos TSR	1,3	1,0
RTFSR	51,9	68,5	Moldavijos TSR	1,5	0,7
Ukrainos TSR	18,5	14,0	Latvijos TSR	0,9	0,9
Baltarusijos TSR	3,6	2,7	Kirgizijos TSR	1,4	0,6
Uzbekijos TSR	6,4	2,6	Tadžikijos TSR	1,6	0,6
Kazachijos TSR	5,7	2,7	Armėnijos TSR	1,2	1,4
Gruzijos TSR	1,9	1,8	Turkmėnijos TSR	1,1	0,4
Azerbaidžano TSR	2,4	1,6	Estijos TSR	0,6	0,5

Šaltiniai: Иоффе Я. А. Мы и планета: Цифры и факты. М., 1985. С. 115, 116; Народное хозяйство СССР в 1984 г. М., 1985. С. 105.

40% visų respublikos mokslo darbuotojų (1985 m.). Tačiau jų vaidmuo stiprinant respublikos mokslinį techninį potencialą yra kiek mažesnis, nes, kaip matyti iš 1982 m. pabaigoje LTSR MA Prezidiumo iniciatyva atliktos respublikos šakinių mokslinio tyrimo įstaigų veiklos analizės, per 30% čia spęstų problemų buvo visai nesusijusios su respublikos poreikiais; šakinuose instituteuose (jau nekalbant apie įmonių mokslinio tyrimo padalinius) beveik nebuvo vykdoma fundamentaliųjų tyrimų (nors jie turi sudaryti apie 10—15% netgi grynai taikomojo profilio padaliniuose); pasitaikė dubliavimo, nes trūko koordinacijos tarp atskirų šakų institutų (ypač sąjunginio pavaldumo) ir pan.²⁰ Tačiau nežiūrint kiekybinės disproporcijos tarp respublikos ir visos šalies mokslo darbuotojų (priežastys — ankstesnis, iš buržuazinių laikų paveldėtas atsilikimas, pasitaiką trūkumai organizuojant mokslo tiriamuosius darbus), Tarybų Lietuvoje mokslo darbuotojai tapo viena gausiausių inteligentijos grupių (9 lentelė). Bet tai specifinė jos grupė. Prie inteligentijos priskiriami žmonės, dirbantys profesionalų pro-

TSR liaudies ūkyje 1940—1984 m.

1970		1975		1980		1984	
TSRS	LTSR	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR	TSRS	LTSR
927,7	8,98	1223,4	12,54	1373,3	14,31	1462,4	14,54
16841	205,9	22796	291,1	28612	389,7	33000	481
90186	1166	102160	1325	112498	1461	116829	1541
5,51	4,36	5,37	4,31	4,80	3,67	4,40	3,0
1,03	0,77	1,20	0,95	1,22	0,97	1,0	0,9
18,67	17,66	22,31	21,97	25,43	26,67	28,0	31,0

137; Народное хозяйство Литовской ССР в 1980 г. Вильнюс, 1981. С. 28, 148, 150; зяйство СССР в 1984. М., 1985. С. 409, 420.

9 lentelė. Lietuvos TSR inteligentijos pasiskirstymas liaudies ūkyje (%)

	1960	1980
Visi liaudies ūkyje dirbantys specialistai su aukštuoju ir viduriniu specialiuoju išsimokslinimu	100,0	100,0
Iš jų:		
pramonės įmonėse	11,6	23,5
žemės ūkio įmonėse ir organizacijose	9,6	10,7
transporto įmonėse	2,1	1,5
ryšių įmonėse	0,4	1,0
statybos organizacijose ir statybą aptarnaujančiose projektavimo bei tyrimo organizacijose	6,0	8,9
prekybos, visuomeninio maitinimo, materialinio-techninio tiekimo, realizavimo ir paruošų įmonėse	4,7	6,9
sveikatos apsaugos, kūno kultūros ir socialinio aprūpinimo įstaigose	18,3	12,0
liaudies švietimo ir kultūros įstaigose	29,9	18,4
mokslo ir mokslinio aptarnavimo įstaigose	3,9	6,4
kitų liaudies ūkio šakų įstaigose ir organizacijose, valstybės ir ūkio valdymo organų, kooperatinių ir visuomeninių organizacijų valdymo organų aparate	13,5	10,7

Lentelė sudaryta remiantis: Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1972 metais: Statistikos metraštis. V., 1973. P. 294; Lietuvos TSR liaudies ūkis 1980 metais: Statistikos metraštis. V., 1981. P. 153—154; Aškinis A. Socialinės struktūros raida. V., 1985. P. 29.

tinį darbą ir turintys atitinkamą išsilavinimą²¹. Beje, dar K. Marksas inteligentiją buvo suskirstęs į 3 grupes:

- 1) dirbančią materialinės gamybos sferoje;
- 2) dirbančią nematerialinės gamybos sferoje, kurios darbo rezultatai — knygos, meno kūriniai, naujos teorijos ir t. t., t. y. produktai, egzistuojantys atskirai nuo pačių jų gamintojų;

3) dirbančią nematerialinės gamybos sferoje, kurioje darbo produktai neatskiriami nuo pačių gamintojų — aktorių, dvasininkų, mokytojų, oratorių ir t. t.²²

Mokslo darbuotojai priskirtini prie antrosios inteligentijos grupės; jų veiklos produktai — naujos teorijos, idėjos, gamtos ir visuomenės raidos dėsnių atskleidimas ir pan. Iš marksizmo-leninizmo klasikų darbų, iš TSKP dokumentų matyti, kad socializmo sąlygomis, kai nėra principinių skirtumų tarp klasių ir žmonių grupių nei pagal jų santykį su gamybos priemonėmis, nei pagal jų vaidmenį visuomeninėje darbo organizacijoje, visuomeninio turto pasidalijime, skirtumai tarp darbo pobūdžio, turinio, rezultatų įgauna esminę reikšmę. Dar V. Leninas rašė: „Aišku, kad visiškai klasėms panaikinti reikia ne tikai nuversti išnaudotojus, dvarininkus, kapitalistus, ir ne tikai panaikinti jų nuosavybę, reikia dar panaikinti ir *bet kurią* privatinę gamybos priemonių nuosavybę, reikia panaikinti tiek skirtumą tarp miesto ir kaimo, tiek ir skirtumą tarp fizinio ir protinio darbo žmonių. Tai — labai ilgas darbas“²³. Tačiau neretai tyrėjai į skirtumus tarp fizinio ir protinio darbo žiūri supaprastintai. Pavyzdžiui, neretai kaip svarbiausią darbininkų susiliejimo su inteligentais, net su mokslo darbuotojais, įrodymą jie pateikia faktą, kad daugėja darbininkų inteligentų (su aukštųjų ar specialiųjų vidurinių mokyklų diplomais), kurie atlieka protinį darbą. Ir šiai kategorijai jau priskiria net 40 tūkst. respublikos darbininkų! Ir, žiūrėk, paaiškina, kad tokie darbininkai inteligentai — tai intelektualai gamyboje ir kasdieniniame gyvenime, kad tokių darbininkų darbe vyrauja protinis darbas... Vadinas, kiti darbininkai dirba neprotaudami?! Nieko panašaus! Ir viduramžių amatininkui tekdavo gerokai pasukti galvą. Gal net daugiau negu šiuolaikiniam programinio valdymo staklių operatoriui, kurio pagrindinės funkcijos — laiku paspausti vieną ar kitą mygtuką, atlikti vis tas pačias operacijas. Esmė — ne tik įgytas aukštojo ar specialiojo vidurinio mokslo diplomai ar naujas darbo įrankis. Esmė, kaip nurodė dar K. Marksas, — pats darbo pobūdis, jo rezultatai, skiriantys fizinį darbą nuo protinio. V. Leninas griežtai kritikavo vulgariuosius sociologus už maišymą profesinių ir klasių skirtumų²⁴. Tad darbininkai susilieja su inteligentija ne todėl, jog įgyja diplomus ar tampa „intelektualiais“ (nors tai irgi labai svarbu!), o tik todėl, kad fizinį, stereotipinį jų darbą pamažu ima pakeisti kūrybinis, reikalaujantis iš žmogaus savų sprendimų, idėjų. TSKP Programos naujoje redakcijoje nurodoma: „Revoliuciniai gamybinių jėgų pertvarkymai didina protinio darbo dalį plačiausių darbininkų ir kolūkiečių masių veikloje. Kartu daugėja inteligentų, didėja kūrybinis jų indėlis į materialinę gamybą ir kitas visuomenės gyvenimo sferas“²⁵.

Iš esmės nepertvarkius gamybos, jos neautomatizavus, specialistų su aukštuoju mokslu „pavertimas“ darbininkais inteligentais — tai tik jų devalvacija, nieko bendra neturinti su darbininkijos ir inteligentijos susiliejimu. Žodžiu, jei apskritai inteligentija dirba protinį, kūrybinį darbą, apdoroja egzistuojančią informaciją, tai mokslo darbuotojų veiklos rezultatas — nauja informacija, naujos teorijos, idėjos, sprendimai. Žinoma, socialistinės visuomenės sąlygomis šie skirtumai — neesminiai. Visas klases, visas socialines grupes vienija bendras tikslas — sukurti komunistinę visuomenę. Ir, anot K. Markso²⁶, kaip galva ir rankos priklauso vienam žmogui, taip

ir inteligentija, darbininkija, o mūsų laikais ir kolūkinė valstietija yra neatskiriamos ir vienos be kitų negali egzistuoti; mokslo darbuotojų veiklos rezultatai — naujos teorijos, idėjos, sprendimai tampa gamybine ar pažinimo jėga, kai juos įsisavina daugelis, kai darbininkai juos paverčia materialinėmis gėrybėmis. Vadinasi, svarbu tirti ne tik klasių ir socialinių grupių kiekybinę kaitą, bet, kaip nurodė marksizmo-leninizmo klasikai, ir jų darbo pobūdį, turinį, rezultatus. Tačiau dėl duomenų trūkumo kol kas praktiškai neįmanoma minėtais aspektais nustatyti mokslo darbuotojų raidos dėsningumą.

Išvados

1. Visais socializmo raidos etapais Partija ir Tarybinė vyriausybė skyrė didžiulį dėmesį mokslui ir mokslo darbuotojų ugdymui. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, sparčiai plėstos aukštosios mokyklos, kurtos naujos mokslinio tyrimo įstaigos. Svarbus įvykis buvo Lietuvos TSR MA įkūrimas — lietuvių inteligentijos senos svajonės įgyvendinimas. Pokario metais, atsižvelgiant į liaudies ūkio poreikius, steigtos naujos mokslo įstaigos, ypač MA sistemoje, o atstačius karo sugriautą kraštą, sparčiai kurti šakiniai mokslinio tyrimo institutai, įmonėse pradėtas formuoti „mokslinis-gamybinis sektorius“ — laboratorijos, projektavimo, konstravimo biurai, eksperimentiniai cechai, barai ir kt.

2. Daugėjant mokslinio tyrimo įstaigų, daugėjo ir mokslo darbuotojų. Ypač jų skaičius augo iki 1962 m. — spartaus naujų mokslinio tyrimo įstaigų kūrimo, ekstensyvaus mokslo plėtojimo periodo pabaigos: 1940 m. respublikoje buvo 633 mokslo darbuotojai (TSRS — 98,3 tūkst.), 1950 m. — 1400 (TSRS — 162,5 tūkst.), 1960 m. — 3320 (TSRS — 354,2 tūkst.). Metinis mokslo darbuotojų prieaugis respublikoje 1962 m. pasiekė 35,9% (TSRS — 29,8%). Tačiau šitokį prieaugį iš dalies nulėmė tais metais pasikeitusi mokslo darbuotojų apskaitos metodika. Vėliau mokslo darbuotojų skaičiaus prieaugis mažėjo ir 1980 m. tiek respublikoje, tiek šalyje sutapo su nacionalinių pajamų, taip pat kitų darbuotojų socialinių-profesinių grupių prieaugiu. Bendras mokslo darbuotojų skaičius 1984 m., palyginti su 1940 m., padidėjo apie 23,1 karto (šalyje — apie 15 kartų).

3. Tarybų Lietuvoje mokslo darbuotojai — viena gausiausių inteligentijos grupių — savo siekiais glaudžiai susijusi su visomis kitomis socialinėmis-profesinėmis grupėmis, su darbininkija ir kolūkine valstietija. Kartu mokslo darbuotojai yra specifinė grupė, besiskirianti darbo pobūdžiu ir, svarbiausia, jo rezultatais. Inteligentija apdoroja ir panaudoja sukauptą informaciją, tuo tarpu mokslo darbuotojai kuria naują informaciją, naujas teorijas, teikia idėjas ir siūlymus, kaip žinias pritaikyti praktikoje. Veiklos pobūdis ir jos rezultatai — svarbiausi skiriamieji veiksniai tarp darbininkijos ir inteligentijos.

4. Mokslinės techninės revoliucijos sąlygomis mokslui tampant svarbiausia gamybos ir visuomenės pažangą lemiančia jėga, labai išaugo ir mokslo darbuotojų vaidmuo, padidėjo jų atsakomybė — be naujo teorinio pagrindo dažnai neįmanomas kokybinis šuolis gamyboje. Tačiau mokslo darbuotojų santykiniais skaičiais Lietuvos TSR atsilieka nuo TSRS

vidurkio, nuo kai kurių kitų tarybinių respublikų, turinčių analogišką ūkio struktūrą. Mokslo darbuotojų, skaičiuojant 10 tūkst. gyventojų, LTSR 1984 m. buvo 41,2, TSRS — 53,5; mažiau jų būta ir LTSR MA, svarbiausiame mokslo centre, — tik 5, tuo tarpu Gruzijos TSR MA — 11, Armėnijos TSR MA — 10, Estijos TSR MA — 7,4. 1984 m. Lietuvos TSR gyventojai sudarė apie 1,3% visų TSRS gyventojų, tuo tarpu mokslo darbuotojai — vos 1% visų TSRS mokslo darbuotojų.

Kiekybinės disproporcijos tarp respublikos ir visos šalies mokslo darbuotojų priežastys — ankstesnis, iš buržuazinių laikų paveldėtas atsilikimas; pasitaiką trūkumai organizuojant mokslinio tyrimo darbus.

5. Intensyvaus liaudies ūkio plėtojimo sąlygomis iškilo būtinybė intensyvinti ir mokslinio tyrimo darbus. Išaugo būtinybė tirti mokslo darbuotojų raidos ypatumus ne tik kiekybiniu aspektu, bet ir pagal jų darbo pobūdį, turinį, rezultatus — svarbiausius rodiklius socialistinėje visuomenėje, nusakančius skirtumus tarp klasių, socialinių ir profesinių grupių.

¹ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa: Nauja redakcija. V., 1986. P. 20.

² Surbllys K. Lietuvos KP veikla, ugdant socialistinę darbininkų klasę. 1940—1975 m. V., 1976; Surbllys K. Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida. V., 1985; Atamukas S. Nauja Lietuva — nauji kadrai. V., 1974; Burokevičius M. LKP ideologinis darbas su inteligentija 1940—1965 m. V., 1972; ir kt.

³ Коммунистическая партия — организатор культурной революции в СССР. М., 1955; В. И. Ленин, КПСС о развитии науки: Сб. документов. М., 1981; В. И. Ленин и Академия наук: Сб. документов. М., 1983; Лебин Б. В. Ленин и научная интеллигенция. М., 1973; Соскин В. И. Ленин, революция, интеллигенция. Новосибирск, 1973; Чуткерашвили Е. В. Кадры для науки. Специалисты высшей квалификации СССР и в капиталистических странах. М., 1968; Ульяновская В. А. Формирование научной интеллигенции в СССР (1917—1937 гг.). М., 1966; Катунцева Н. М., Андрюк Т. П., Веселов Г. П. и др. Советская интеллигенция. История формирования и роста. 1917—1965 гг. М., 1961; ir kt.

⁴ Шмидт А. Ю., Смулевич Б. Я. Научные кадры и научно-исследовательские учреждения СССР. М., 1930.

⁵ Пучков И. С., Попов Т. А. Социально-демографическая характеристика научных кадров. М., 1967. С. 24.

⁶ Мир науки. 1969. № 4. С. 37.

⁷ Народное образование, наука и культура в Литовской ССР: Стат. сб. Вильнюс, 1972; Ten pat. 1976.

⁸ Leninai V. Raštai. T. 27. P. 235.

⁹ Хронологическое собрание законов Литовской ССР, указов Президиума Верховного Совета и постановлений ЛитССР. Вильнюс, 1957. Т. 1. С. 68—69.

¹⁰ История Грузии. Тбилиси, 1968. Т. 3. С. 403.

¹¹ Пышкова Н. С. Формирование и развитие сети научных учреждений СССР. М., 1979. С. 162.

¹² Общие положения о научно-исследовательских, конструкторских и технических организациях. М., 1970.

¹³ Основные показатели внедрения достижений науки и техники в народное хозяйство ЛитССР за 1985 г.: Стат. сб. Вильнюс, 1986. С. 13, 15.

¹⁴ Колотыркин Я. М. Пути повышения отдачи научного потенциала // Вестник АН СССР. 1984. № 4.

¹⁵ Народное хозяйство СССР в 1984 г.: Стат. ежегодник. М., 1985. С. 575; Народное хозяйство СССР за 60 лет. М., 1977. С. 148.

¹⁶ Gorbačiovas M. TSKP CK Politinis pranešimas TSKP XXVII suvažiavimui. V., 1986. P. 23.

¹⁷ Народное хозяйство СССР в 1984 г. С. 530.

¹⁸ Apskaičiuota pagal duomenis iš statistinio metrašcio: Народное хозяйство СССР в 1984 г. С. 105.

¹⁹ Apskaičiuota pagal duomenis iš leidinių: Народное хозяйство СССР в 1984 г. С. 475; Муденас В., Пелецкис К. Научно-технический потенциал высших учебных заведений ЛитССР и пути его эффективного использования: Аналитический обзор. Вильнюс, 1983. С. 5.

²⁰ Lietuvos TSR MA Prezidiumo archyvas. F. 1. Ap. 2. B. 1775 („LTSR MA partinio ir mokslinio aktyvo susirinkimo 1982.XII.17 medžiaga“). L. 20.

²¹ Filosofijos žodynas. V., 1975. P. 180.

²² Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. М., 1962. Т. 26. Ч. 1. С. 420—422.

²³ Leninas V. Raštai. T. 29. P. 384.

²⁴ Ленин В. И. ПСС. Т. 5. С. 191—192.

²⁵ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa. P. 37.

²⁶ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. М., 1960. Т. 23. С. 516.

РОСТ ЧИСЛА НАУЧНЫХ РАБОТНИКОВ В СОВЕТСКОЙ ЛИТВЕ (1940—1985)

А. ЛЕКИС

Резюме

В условиях резкого увеличения роли научных исследований для повышения производительности труда и укрепления экономического потенциала государства появилась необходимость изучения закономерностей развития науки, роста числа научных работников. В СССР в настоящее время сосредоточена почти 1/4 всех научных работников мира. Среди них — представители более 100 наций и народностей, населяющих нашу страну. В первые же годы после победы Великого Октября Коммунистическая партия и Советское правительство приняли ряд мер по созданию необходимых предпосылок для быстрого развития науки и подготовки научных кадров во всех республиках. Без этого было невозможно ускоренное осуществление планов экономического, политического и культурного развития страны социализма. К началу 40-х гг. во всех союзных республиках успешно функционировала широкая сеть научных учреждений и высших учебных заведений. После восстановления Советской власти в Литве были тоже созданы все условия для развития науки: началось создание новых научно-исследовательских институтов, учреждений АН Литовской ССР — осуществлялась давняя мечта литовской интеллигенции. Сразу после окончания Великой Отечественной войны были не только восстановлены старые, но и создано много новых научно-исследовательских учреждений, резко усилилась подготовка научных и научно-педагогических кадров. Если в 1940 г. в республике насчитывалось всего около 633 научных работников, то в 1985 г. — около 15 тыс. На 10 тыс. жителей научных работников в 1940 г. в республике было 2,2, а в 1984 г. — 41,2. Но, несмотря на эти очевидные достижения, среднее количество научных работников на 10 тыс. населения в Литовской ССР было меньше, чем по стране в целом (1984 г. — 53,5) и во многих других союзных республиках. Если жители Литовской ССР составили около 1,3% всех жителей страны, то научные работники — только около 1%. Соответственно меньше трудилось научных работников и в АН Литовской ССР: если в АН Грузинской ССР в 1984 г. было около 11 научных работников в расчете на 10 тыс. жителей республики, в АН Армянской ССР — 10, в АН Эстонской ССР — 7,4, то в АН Литовской ССР — 5 научных работников, хотя и больше, чем в среднем по СССР (здесь около 4). Имеющиеся в настоящее время различия между союзными республиками в численности научных учреждений и научных работников обусловлены прежде всего характером и особенностями отраслевой и региональной структуры экономики, а также уровнем организационного и управленческого дела в науке, связями с другими республиками и районами страны.

Įteikta 1986 m. liepos mėn.

Trumpai apie autorių

Liekis Algimantas (g. 1943), ist. m. kand., Istorijos in-to Mokslo ir technikos istorijos skyriaus vedėjas (nuo 1984). Tyrinėja Lietuvos mokslo ir technikos istoriją. 1986 m. išleido knygą „Mokslinės ir techninės draugijos Lietuvoje“.